

Dr Đorđe STANKOVIĆ

UDK 94 (497.13) „1943/1945”

SAVEZNIČKO BOMBARDOVANJE NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE (1943-1945) (Istorijski stereotipi i stvarnost)

Vladajuće političke elite u XX veku, zbog svojih interesa koji su bili daleko od bilo kakvog društvenog morala, ubeđivali su neupućeni svet kako se istorija ponavlja, i to često kao farsa. Ništa pogubnije za ljudsku egzistenciju! O sličnosti političkih sistema i genocida u NDH i današnjoj Republici Hrvatskoj, te u Bosni i Hercegovini, moći će objektivno da sude tek buduće generacije kada se istorijski procesi završe, a istorijski izvori budu dostupni; isto tako o kontinuitetu i diskontinuitetu interesa i politike velikih sila. Paranaučno (i paranoično) dnevopolitičko „prepucavanje” samo nas vodi u novo *ropstvo* duha i odvlači nas od razumnog, naučnog shvatanja vremena u kome živimo. Tako se dogodilo sa natovskim bombardovanjem srpskih vojnih ciljeva u Republici Srpskoj i paralelno farsično i megalomansko interesovanje i pisanje o „zverskom” bombardovanju Srbije koje su počinili Anglo-Amerikanci tokom 1944. godine (Beograd, Leskovac itd.), prećutkujući NDH.

Čitalac je u prilici da prvi put, izvan mitologije stradalništva srpskog naroda, sa stanovišta istorijske nauke, sazna nešto što je potpuno nepoznato i što će mu omogućiti da racionalnije, u okvirima ratne logike vremena, prihvati svoju prošlost. Shvatiće da nema „urota”, „zavera”, „silovanja Srbije”, „mreža dezinformacija”, „Titovog banditizma prema srpskom narodu”, „Titove zavere sa saveznicima protiv srpskog naroda”, itd. Nema ih utoliko ukoliko je savezničko bombardovanje Balkana u strateškom smislu bilo izvan nadležnosti Tita ili Koče Popovića, Sovjeta i „sovjetskih agenata u anglosavezničkim redovima”. Saveznici, posebno Amerikanci, samostalno su određivali strateške ciljeve, a Tito i Koča Popović su samo ukazivali na potrebu taktičke prirode da se neki ciljevi u Srbiji i ostalim delovima Jugoslavije bombarduju.

O tome je sačuvano bezbroj karata, izviđačkih foto-snimaka koje su Amerikanci ustupili Vazduhoplovnom muzeju (na Aerodromu *Surčin*) radi naučnog proučavanja. Međutim, najpouzdaniji je svakako izvor objavljivanje knjige dokumenata (svojevrne hronologije) američkog vazduhoplovstva u Drugom svetskom ratu, iz kojih smo navo-

dili pojedinačne i sumarne podatke za pojedine godine. To je „borbena hronologija”: „The Army Air Force in World War II. Combat Chronology 1941-1945. Office of Air Force History Headquarters USAF, New York 1973”. O neistraženim izvorima u fondu Zagrebačke železničke direkcije za razdoblje 1941-1945. godina, koji se čuva u Železničkom muzeju u Beogradu, da ne govorimo.

Poslužili smo se, međutim, prvenstveno ustaškim izvorima i posebno „ustaškim tiskom” da bismo otkrili kako je taj pokret, koji je imao nedvosmisleni podršku većine hrvatskog i muslimanskog življa, označio u svojoj propagandi i stvarnosti savezničke (anglo-američke) vazdušne operacije nad NDH od početka masovnih dejstava krajem 1943. godine do kraja rata 1945. godine. Posle poraza nemačkih i italijanskih snaga u Tunisu, posebno pada Tripolija u martu 1943. godine, i njihovog povlačenja na italijansko tlo, a zatim iskrcavanja Amerikanaca u severnoj Africi i invazije na Siciliju u julu 1943. godine, za nemačku i ustašku propagandu u NDH uočljivo je postao značajan samo činilac odbrane „Europske tvrđave”, ali i iznenadnog priznavanja da na domaćem tlu postoje značajne snage otpora (partizanski pokret), što do tada nije bio slučaj. *Žurnal Hrvatski krugoval* doneo je 21. marta 1943. godine opširan napis „Puste želje, ili kako bi neki htjeli spasiti Europu”, u kome javnost odvraća od poraza u Africi, tvrdeći da za male narode i dalje glavnu opasnost čini „povampireni i krvavi boljševizam”, daleko manje „od mnogobrojnih sastanaka i planova, konvencija i prijedloga, Casablance i izjava...” zapadnih saveznika.

U tom kontekstu list *Za dom i Hrvatski krugoval* s jednakom težinom su se obrušili na pisanje švajcarskih novina o značaju partizanskog pokreta u NDH i ulozi „zagonetnog generala Mihajlovića”. I ono što se do tada nije primećivalo u „hrvatskom tisku”, sve ustaške novine su počele da objavljuju reportaže, s početkom operacije *Vajs* („četvrta neprijateljska ofanziva”), u martu 1943. godine, pod gotovo jedinstvenim naslovom „Oslobođena teritorija”, sa mnoštvom fotografija zapaljenih sela, srušenih mostova, „izrešetanih i spaljenih kuća u gradovima”, navodno od partizana. U propagandnom smislu javnost se pripremala na mogućnost savezničkog iskrcavanja i na Balkan. Posebno se to osetilo u „novinarstvu” od juna i jula 1943. godine, gde se na istaknutim mestima, na celoj strani „tiska”, i na plakatima, fotografijama i crtežima objašnjavalo „pučanstvu” – „Zašto i kako treba graditi kućna skloništa?” Razlog tome je vrlo jednostavan – posle američkog iskrcavanja na Siciliju, a odmah potom u južnu Italiju, vazduhoplovstvo, manje britansko a više američko, već je vršilo izviđačka snimanja jadranske obale i otoka i delimično unutrašnjosti NDH, što je nagoveštavalo i mogućnost stvarnog bombardovanja određenih vojnih ciljeva, posebno u gradovima, te komunikacija i vojnih jedinica u operacijama.

Kapitulacijom Italije, 9. septembra 1943. godine, i uspostavljanjem vazduhoplovnih baza od Malte, Sicilije i južne i srednje Italije, saveznička vazduhoplovna dejstva izvođena su sa više sistema, odabira ciljeva i masovnosti bombarderskih eskadrila. Već je bilo moguće dosegnuti ciljeve u Rumuniji, posebno izvore nafte u Pločestiju, pa čak i Bakuu, što je Nemcima i ustašama bio jasan znak da se saveznici mogu i iskrcati na

Balkan i to na jadransku obalu („meki trbuh Evrope“). Masovno savezničko bombardovanje ciljeva na tlu Jugoslavije počelo je u oktobru 1943. Do kraja godine, u ta posljednja tri meseca, prema američkim izvorima, izvedeno je 67 bombarderskih akcija na 30 precizno lociranih mesta. Od toga je 21 mesto bilo u NDH. Samo je Split bombardovan 10 puta, Zadar 7 puta, manji ciljevi na Dalmatinskoj obali 6 puta, Sarajevo, Metković, Trogir i Pelješac po 3 puta, Dubrovnik 2 puta, itd. Hrvatska štampa, po ugledu na nemačku, već je tada isticala „gangstersku“ prirodu anglo-američkih „zračnih napada“, koji su iza sebe ostavljali pravu pustoš i na stotine mrtvih. Međutim, značajnija razaranja i veći broj civilnih žrtava imali su samo Split, Zadar i Sarajevo. Od drugih značajnijih mesta na tlu Jugoslavije bombardovani su Niš i Skoplje po dva puta, zatim Beograd (20. oktobra 1943), Kotor, Tivat, Ulcinj i Podgorica po jednom, te još jedno neidentifikovano mesto na Kosovu.

Prenošenje težišta strateških vazdušnih dejstava po dubini Balkana (sve do Pločinja u Rumuniji), od početka 1944. godine, označilo je sa vojnog i političkog stanovišta prekretnicu i sistematsko uništavanje značajnih uporišta kako ustaških tako i nemačkih na teritoriji NDH. Iznećemo samo one primere koji su na osnovu navedenih izvora bili proverivi i nisu bili „čista propaganda“. Prvi ozbiljniji udarac anglo-američkih vazduhoplovnih snaga po dubini Balkana izveden je već 22. januara 1944. godine bombardovanjem Travnika, na koji je izručeno više od 150 bombi i kada je poginulo oko 100 žitelja tog drevnog bosanskog grada, a ranjeno oko 300! Vojni gubici u izvorima nisu navođeni, kao ni uništenja ili oštećenja vojnih objekata. Međutim, uništeni su i mnogi kulturno-istorijski spomenici i „obične zgrade pučanstva“. Zatim je početkom februara 1944. godine u nekoliko navrata „teška razaranja sa mnogo žrtava“ doživelo Sarajevo, posebno njegova periferija, industrijska zona i vojni objekti. Taj napad verovatno su izvršile britanske eskadrole, jer ih američki izvori ne pominju. Potom je 22. februara usledio „teroristički zračni napadaj na Zagreb“, koji je, prema ustaškoj štampi, pretrpeo teška oštećenja na području radničkog naselja, Ilice, oko železničke stanice i delom na Gornjem gradu, gde je srušen najveći deo franjevačkog samostana, što se i danas može videti (poginule su 44 osobe, a ranjene 42). O pogođenim vojnim objektima ustaški izvori ne govore. Već sutradan izvršen je i „zločinački napadaj na starodrevni Trogir“, koji su preduzeli „anglo-američki gangsteri“. Američki izvori ni to bombardovanje Trogira nisu registrovali.

Zanimljivo je napomenuti da je Zagreb bombardovan ponovo 7. jula („desetine mrtvih i ranjenih“), zatim 7. i 16. oktobra i, kako posebno apostrofira ustaška štampa, „i prilikom ovog anglo-američkog terorističkog napadaja... stradale su i opet samo sirotinjske kuće“. Nešto ranije, 11. oktobra, „strojničkom i topničkom vatrom“ napadnuto je „jugoistočno područje Zagreba“ („poginula jedna žena“!). Sarajevo je takođe bombardovano još u nekoliko navrata – najteže 8. septembra kada je bilo mnogo žrtava u naselju Kovačici, oko Alipašinog mosta i železničke stanice. Dubrovnik je napadnut ponovo 19. marta, kada je „strojničkom vatrom“ samo na Stradunu poginulo dvoje ljudi, a sedam ranjeno. Manju štetu, uz jednog poginulog i 18 ranjenih, Dubrovnik je

doživio 14. avgusta, zatim „Dubrovnik i njegova predgrađa” 27. avgusta (3 poginula i 17 ranjenih) i „Rijeka Dubrovačka” 9. septembra („mnogo kuća uništeno, jedan poginuo, dva ranjena”).

Pa ipak najviše puta, sa većim razaranjem, saveznici su bombardovali Slavonski Brod, a najteže Bihać i Osijek. Slavonski Brod je najteže bombardovan 3. i 13. aprila i 13. juna, a zatim još u šest navrata. Do sada nam nije poznat broj žrtava, razaranja materijalnih i kulturnih dobara, a posebno industrijske zone, željeznice i vojnih objekata. Na osnovu objavljenih fotografija u *Hrvatskom narodu* i osječkom *Hrvatskom listu* i pojedinačnih izvještaja, razaranja su bila izuzetno velika, posebno u centru grada. Bihać je 2. aprila doživio teško razočarenje i „... građanstvo je imalo osjetljive gubitke. Poginulo je preko stotinu a ranjeno osamdeset, samo onih koji su se vraćali iz crkve”!? Bihać je tokom septembra i oktobra 1944. godine još u dva navrata bombardovan.

Osijek je bombardovan 14. juna i tom prilikom saveznička avijacija je „gotovo sraznila Donji grad sa zemljom”. Na osnovu spiska koji je objavljen u osječkom *Hrvatskom listu*, poginula je 251 „građanska osoba”, a teže i lakše bilo je ranjeno više od 400 „građanskih osoba”. Uz to „ubijanje nedužnog hrvatskog pučanstva”, kako su pisale navedene ustaške novine, srušena je, između ostalog, „Crkva Snježne Gospe”, zgrada Učiteljske škole i bolnica. „Strojničkom vatrom” 14. i 15. jula napadnuti su Osijek i Vinkovci, kada je bilo „nekoliko poginulih i ranjenih”, zatim voz na pruzi Osijek-Vinkovci „na postaji Novi Dalj” (4 poginula i 11 ranjenih) i ponovo samo jezgro grada 17. septembra, kada je na osnovu spiska u *Hrvatskom listu* poginulo 37 „građanskih osoba” i „oko 120 ranjeno”. Posle prvog bombardovanja Osijeka, „Ženska loze Hrvatskog ustaškog pokreta” organizovala je u „gostionici Borić” prehranu za oko „500 postradalih građana”. Tokom 1944. godine više od 2.000 Osječana i „osječkih tvrđki” dalo je pomoć postradalima u više od 60,000.000 kuna! Osijek je ponovo „teroristički bombardovan” noću 17-18. novembra.

Znatnija razaranja i gubitke u ljudstvu pretrpeli su još gradovi: Vinkovci (2. jula – 7 poginulih i 21 ranjen, 14. jula – nekoliko poginulih i ranjenih, 17. septembra – porušeno oko 40 kuća, 5 poginulih, 24. avgusta – „velika šteta i mnogo poginulih i ranjenih” i noću 17-18. oktobra, kada je poginula „41 građanska osoba i 65 ranjeno), zatim grad Vukovar (2. jula – 9 poginulih i 14 ranjenih, 24. avgusta – „velika šteta i mnogo poginulih”), Mostar (27. septembra – „velika rušenja sirotinjskih kuća”, 4 poginula i jedan ranjen i 21. oktobra – nema podataka), Gospić (30. jul, 25. avgust, 30. avgust, 18. septembar – navedeno je u izvorima samo nekoliko poginulih i ranjenih!). U slučaju Gospića, koji je bio prava ustaška tvrđava, verovatno su bila preciznija razaranja vojnih utvrđenja i ciljeva u pokretu.

Ustaška propaganda je „barbarsko divljanje anglosaksonskih zrakoplova”, kada je prvi put bombardovan Zagreb, prpratila brojnim fotografijama i tekstovima razorenog franjevačkog samostana na Gornjem gradu i radničkog naselja („nedužne sirotinje”). Isto tako se kod bombardovanja Visokog opširno pisalo o oštećenjima franjevačke gimnazije, i u slučaju bombardovanja Travnika. Prilikom bombardovanja Tuz-

le, 14. avgusta, u prvi plan je stavljeno „teško oštećenje samostana časnih sestara”. Ne odgovara istorijskoj istini da je 31. avgusta „zapaljivim bombama” spaljen Karlobag, a nešto ranije Zlarin kraj Šibenika, u kome su samo delimično porušene nekoliko kuće i lučka postrojenja.

Teško je poverovati da je u Donjem Lapcu uništena do temelja bolnica u kojoj su poginuli svi ranjenici! Isto kao i vest da je „zapaljivim bombama” gotovo potpuno uništeno mesto Novoselec Križ. Tačno je da je 12. septembra, prilikom bombardovanja Sinja, „srušena crkva Gospe Sinjske” i da je tom prilikom poginulo „20 nedužnih hrvatskih građana od angloameričkih terorista”. Međutim, kako poverovati da je 1. jula, prilikom bombardovanja Banjaluke „... srušena grkokatolička crkva i dve stambene zgrade, a više je oštećeno”, a poginule i „tri osobe”, kada je napad, po samom priznanju istih novina izvršen „sporadičnom strojničkom i topničkom vatrom”! Osim navedenih gradova, tokom 1944. godine „anglosaksonski teroristi” bombardovali su, po podacima ustaške štampe, i sledeća mesta u NDH: Novu Gradišku, Bosansku Gradišku i Bosanski Brod tri puta, Ustipraču, Konjic, Metković dva puta i Benkovac, Imotski, Rumu, Kraljevicu, selo Markovac kod Našica, sela „jugistočno od Zagreba” (ubijeno na polju „strojničkom vatrom” 7 seljaka), itd. Međutim, u američkim izvorima više od jedne trećine bombardovanja navedenih u ustaškoj štampi – nema! Da li su ih posebno izvele samo britanske eskadrile?

Brojne fotografije (više od 300) svedoče samo o „barbarskom bombardovanju” nedužnog pučanstva, sakralnih objekata, prosvetnih i zdravstvenih ustanova, a posebnim apostrofiranjem na radničkim i sirotinjskim naseljima, po principu kako je to radila ratna propaganda u Nemačkoj, prikazujući iste sadržaje na fotografijama iz Italije, Francuske i Nemačke. Većim delom je te sadržaje prenosila i ustaška štampa. Organizovane su masovne sahrane, uz učešće elitnih jedinica ustaša i domobrana, u crkvama zadušnice kojima su prisustvovali predstavnici vlasti i vojske. U Zagrebu zadušnice je održavao nadbiskup Alojzije Stepinac u prisustvu poglavnika Ante Pavelića i svih članova „hrvatske vlade”! Škole nisu radile, a sahranama i zadušnicama prisustvovala su obavezno „sva školska djeca”.

Pronašli smo, do sada, samo sva zvanična izveštaja Glavnog stožera – jedan se odnosi na jul mesec i u njemu se navodi da je „oboreno 40 angloameričkih zrakoplova” i da je „samo tog meseca poginulo 369 građanskih osoba, a u bolnicama i ambulancama previjena 451 osoba”. Drugi izveštaj, za avgust 1944. godine, navodio je samo broj oborenih savezničkih aviona, bez drugih detalja – „32 angloamerička zrakoplova”. O broju žrtava i razaranjima, te o gubicima u vojnoj sili, u tim izveštajima, i u štampi, nije se govorilo. Osim preciznih spiskova (ime i prezime, adresa) za prvo bombardovanje Zagreba (44 poginula) i dva bombardovanja Osijeka (288 poginulih), za sada nemamo sasvim pouzdanih podataka o broju civilnih žrtava u savezničkom bombardovanju NDH tokom 1944. godine. Ako dodamo tome broj poginulih i ranjenih „građanskih osoba”, koji je aproksimativno navođen u ustaškim izvorima, posebno štampi (823 poginula i oko 2.320 ranjenih), dolazimo do zaključka da je te godine

ukupno poginulo 1.155 „građanskih osoba”, a ranjeno oko 3.000. Sasvim je sigurno da je to donja granica za civilna lica, dok nam je broj poginulih ustaša, domobrana i Nemaca potpuno nepoznat.

Smatramo da je potrebno da sa stanovišta istorijske nauke navedemo najčešće i najupečatljivije izraze koje su upotrebljavali ustaški propagandisti i sami građani za savezničko bombardovanje, koje ne može da ostavi nikoga ravnodušnim ni danas, mada ih je ratna logistika sasvim opravdano izvodila u ono vreme. Ili pogotovo danas u zamršenom kovitlacu mitoloških predrasuda. Evo tih izraza: „barbarske metode”, „ubijanje nedužnog hrvatskog pučanstva”, „teroristički napadaji”, „barbarski rat anglosasa”, „brutalno bombardovanje”, „zločinstvo nad europskom kulturom”, „bjesomučni zračni napadaji”, „zračni teroristi”, „zračni gangsteri”, „zračni teror”, „divljačko uništenje hrvatskih gradova”, „angloamerički zračni teror”, itd. A ko se skrivao iza tih „barbarskih nedela”? Prenoseći jedan nemački napis iz novina (prof. dr Johana fon Lerisa), sve ustaške novine su otvoreno stavile do znanja da je to „Sonny boy – zločinačka mladež Sjedinjenih Država”.

Razlozi za veliki broj civilnih žrtava u savezničkom bombardovanju naseljenih mesta na jugoslovenskom prostoru, posebno „uskršnjeg bombardovanja” Beograda, zatim Nikšića, Podgorice, Leskovca, Novog Sada, leži u ratnoj logici tog vremena i mogućnostima dejstava. Zašto bežati od istine da je u Beogradu fabrika aviona „Rogožarski” remontovala oko 600 motora za nemačke „Meseršmite”, da je to isto radila fabrika motora u Rakovici, a fabrike „Teleoptik” i tekstilne fabrike u Beogradu i Leskovcu radile za Nemce! S tim što je Leskovac bombardovan na inicijativu Vrhovnog štaba i Koče Popovića, jer se u tom trenutku u njemu sleglo oko 1.000 četnika i nekoliko kompozicija nemačkih vojnika koji su se povlačili iz Grčke. Velike civilne žrtve, ništa veće nego one u NDH, ležale su u mogućnosti dejstava tadašnjih aviona bombardera i aviona lovaca u pratnji. Tadašnja tehnika preciznog gađanja vojnih ciljeva, nepokretnih i pokretnih, te vojnih fabrika i komunikacija, mogla je da se ostvari samo ako avioni dosegnu visinu od najmanje 600 metara. Međutim, saveznička komanda je, zbog efikasne nemačke i ustaške protivvazdušne odbrane (i one u Beogradu!), naređivala masovne polete, podizanje aviona na bezbednu visinu od 2.500 do 3.000 metara i „istresanje” velike i guste količine bombi („tepih bombe”) koje su obezbeđivale pogotke vojnih ciljeva, ali i uništenje velikog broja civilnih objekata u širokom radijusu dejstva. Važnu ulogu igralo je i shvatanje da je važnije sačuvati živote pilota i avione nego imovinu i stanovništvo neprijatelja! Vojna industrija (posebno u Beogradu) bila je, kao i deo komunikacija, onespособljena, ali se čudna mitomanska histerija o „nevinom stradanju” održala do danas kako u literaturi, dramskom repertoaru tako i u istoriografiji! Da li je to ponavljanje istorije u njenom farsičnom obliku koji se teško može racionalizovati? Da li je to istorija kao pribežište ili putokaz? Pouka? Za koga?

Gde leže tako čvrsto ukorenjeni stavovi o neprekidnim i „beskrupuloznim nepravdama” koje se samo nama čine? Da li je teza o našoj nevinosti i teško nanesejoj nepravdi, u stvari, bežanje od priznavanja krivice? Odbijanja da se suočimo sa istorij-

skom istinom! Uvreženo je mišljenje da je, s obzirom na intenzitet bombardovanja i broj civilnih žrtava, nad NDH vršeno tzv. meko bombardovanje, a nad Srbijom i Crnom Gorom „tvrdo bombardovanje”, sa daleko razornijim posledicama. Da li treba pominjati sukobljene savezničke interese na balkanskom prostoru, strateški značaj pojedinih regiona, surovost rata sama po sebi i antagonizam nosilaca sukobljenih ideologija i političkih interesa na terenu, izuzetno strateški važnom?

U ustaškoj propagandi, nasuprot „angloameričkim zračnim gangsterima”, stajali su hvalospevi o razornoj moći nemačkog oružja – „Me 110 svuda pobeđuje! Najopasniji nemački lovački zrakoplov – razarač”, koji je sraunjavao sa zemljom sve do poslednje uboge kućice na periferiji sovjetskih gradova i novih savezničkih uporišta u Italiji. Da ne ponavljamo sve ono što su sa „radošću pučanstva” činile „štuke” („strovalnici”) na svim frontovima, posebno u akcijama na tlu NDH protiv „šumskih bandita”. Treba samo videti s kolikom je histerijom, zadovoljstvom zbog efekta i brojnim fotografijama praćeno nemačko uništavanje Londona „tajnim oružjem”, raketama „fau-1” i „fau-2”. Posebno je isticana njihova efikasnost – ljudske žrtve! Reč je, po nemačkom obrascu, o nižim rasama i plutokratiji, koje je trebalo uništiti radi „spasavanja i napretka europske kulture”.

Posebno su opširni bili napisi o porušenim muslimanskim sakralnim objektima, kao onaj o „bombaškoj invaziji na NDH”, koja je započeta oštećenjem čuvene džamije Sulejmanije u Travniku: „Ovaj podli teroristički gangsterski napadaj ostat će snažno urezan u srcu svakog rodoljuba ovoga grada, u kojima će ostat neizbrisiva mržnja prema njihovoj napaćenoj domovini Hrvatskoj.” Ili: „Anglosaksonski bombaši... divljački su srušili male stambene kuće u Sarajevu... i čije su žrtve većinom djeca i žene.” Službeni list NDH *Hrvatski narod* pita: „Zašto Zagreb?” I daje odgovor da su „Anglosasi” sluge u rukama Staljina (!?) i da su hrvatski gradovi, kao Zagreb, „postali žrtvom angloameričkog napadačkog bijesa” zato što sarađuju sa „Titovim šumskim banditima”, pokoravajući se tako višem diktatu „koji dolazi iz Moskve”! Navodeći da je NDH daleko od glavnih frontova, *Hrvatski narod* se pita: „...čime smo mi izazvali odmazdu angloameričkih zračnih terorista i što su to hrvatski gradovi skrivali da ih oni ruše”? A prvi saveznički napad na Zagreb nije bio ni zabeležen u karti kao objekat napada, već Grac!

U tom propagandnom opisivanju „anglosaskog zračnog terora nad Hrvatskom” išlo se do karikaturalnih oblika, koji je trajno ostajao kao iracionalna slika u svesti ljudi. Prilikom „zločinačkog napadaja na Split” 3. jula 1944. godine navedeno je u službenom izveštaju da je „porušeno nekoliko kuća”, a u štampi da je tom prilikom „poginulo oko 30 građanskih osoba”, da su „angloameričani gangsterski pucali na seljake koji su radili na polju, ali ljudskih žrtava srećom nije bilo”! Isto se kaže i za bombardovanje Nove Gradiške (17. jula), sa komentarom: „Ti njihovi gangsterski napadaji posve odgovaraju visini njihove navodne civilizacije... !”

Međutim, posle oslobođenja Beograda i „formiranja vlade pučke fronte”, stabilizacije Sremskog fronta, prodora sovjetskih armija do Budimpešte, zapadnih saveznika

do severne Italije i na prilazu Nemačkoj, krajem 1944. godine, nastaje neverovatna promena u propagandi ustaške NDH. „Građanstvo” se više i ne pita, fotografije razorenih gradova se nisu više objavljivale, dopisa novinara sa bojišta više nije bilo —ostali su samo šturi službeni izveštaji iz Glavnog stana! „Neprijateljska vojska je na granicama Hrvatske” — objavile su kratko gotovo sve novine. Međutim, list *Ustaša* je dodao tim napisima: „Ostajemo vjerni Njemačkoj i Fireru, Poglavniku i ustaškoj ideji!” Zatim: „Njemačka ne posustaje”, „Njemačko tajno oružje načiniće preokret u 1945. godini.” U tome su imali svesrdnu podršku svih listova Rimokatoličke crkve i nadbiskupa Alojzija Stepinca!

Iako vremenske prilike nisu dozvoljavale masovniju upotrebu vazduhoplovstva u jesen i zimu 1944. godine, saveznička bombardovanja su ipak nastavljena po odabranim ciljevima, koja su, posle sporazuma u Brindiziju, sve više usklađivana sa Vrhovnim štabom JA i sovjetskom Crvenom armijom. Iako su to u Glavnom stanu u Zagrebu znali, propaganda je dobila potpuno drugačiji karakter. Zvanični izveštaji su kratki, rečnik potpuno izmenjen — 20. novembra 1944. godine „slabije je bombardovan Sisak”, 21. novembra „neprijateljsko zrakoplovstvo obasulo je strojničkom vatrom sve dijelove grada” (Osijek), „slabije je bombardiran Sokolac”, a 12. decembra Karlovac i Zaprešić. „Žrtava je malo” — bilo je gotovo sve što se moglo doznati iz zvaničnih izveštaja i novina. Jedino je propaganda prema „Titovim šumskim banditima” bila i dalje nemilosrdno ostrašćena, usmerena uglavnom na ubeđivanje „običnog puka” — „Moša Pijade se otrovao”, „Partizani streljali Vladimira Nazora”, „Partizani za odmazdu streljali 25 američkih pilota”, „Partizanske i četničke zvjeri kolju nedužnu hrvatsku djecu”, pri tom navodeći uglavnom muslimanska mesta!

Američko vazduhoplovstvo, prema sopstvenim izvorima, 1944. godine izvelo je 104 borbene akcije na tlu Jugoslavije, sa precizno određenom borbenom svrhom i unapred snimljenim i označenim ciljem. Izvori navode još 31 neidentifikovano bombardovanje, sa, doduše, određenim datumom, ali uopštenim ciljem: „Balkan (Jugoslavija)” ili samo „Jugoslavija”. Verovatno su to bila bombardovanja neprijateljevih vojnih jedinica u pokretu ili na određenom položaju izvan naselja. Od toga broja 51 mesto bilo je bombardovano na teritoriji NDH, s tim, kako smo već navodili, da su neka mesta bila bombardovana u više navrata. Tako, na primer, Slavonski Brod 15 puta, Zagreb 8 puta, Šibenik 6 puta, Bihać i Knin po 5 puta, Metković i Zadar po 4 puta, Banjaluka, Dubrovnik, Sarajevo, Split, Zenica i Osijek po 3 puta, Vinkovci takođe 3 puta, itd. Ne bismo se mogli složiti sa onima istoriografima koji tvrde da su to bila samo „mekna bombardovanja”. U nekoliko navrata, kako smo to pokazali, bilo je izuzetno teških bombardovanja, sa velikim brojem žrtava među civilnim stanovništvom.

Od početka 1945. godine vesti o savezničkom bombardovanju hrvatskih i bosanskih gradova i manjih mesta bile su sve ređe i kraće, neprecizne: „... neprijateljsko zrakoplovstvo bombardiralo sva veća mesta u dolini Bosne” (4. i 5. januara 1945. godine), a 17. januara „... sjeverni dio državnog područja”, „tijekom siječnja oboreno je uslijed djelovanja hrvatskog protuzrakoplovnog topništva dvadeset neprijateljskih zra-

koplova”, „neprijateljski zrakoplovi napali su pojedina mjesta u sjeverozapadnom dijelu državnog područja”, zatim 9. februara „sjeverozapadni dio Siska”, itd. Od tada pa do kraja rata ne navodi se u ustaškim izvorima čiji su to „zrakoplovi”, da li je bilo žrtava i kakvog je bilo intenziteta rušenje civilnih objekata, kao što je to bio običaj u 1944. godini. Zvanični izveštaji bili su kratki i uopšteni kao i vesti u novinama koje su počele da izlaze neredovno i često na svega 4-6 strana, bez ilustracija i sa ponekom fotografijom.

Posebno su zanimljivi poslednji javni izveštaji od 3. i 5. aprila 1945. godine. U prvom se kaže da su „neprijateljski lovački zrakoplovi bombardirali više manjih mjesta; Petrinju, Slavonski Brod, Gospić, Novu Gradišku, Novsku i Bosanski Novi”, a u drugom doslovno: „Neprijateljski zrakoplovi bombardirali su u dva navrata sabirni logor u Jasenovcu, gdje ima velike štete i mnogo poginulih!” Gubici savezničke avijacije u 1945. godini u akcijama na teritoriji NDH iznosili su, prema ustaškim izvorima, „43 zrakoplova”. Broj civilnih žrtava nemoguće je čak i približno utvrditi, pa će istoričari imati gotovo nepremostivu teškoću da do tačnog broja ikada dođu, jer je arhivska građa uništavana, posebno vojna (pa i prilikom samog bombardovanja), a istraživanja posle rata nikada nisu ni sprovedena. Pa i ona arhivska građa koja je ostala sačuvana doskoro je bila dobro „zabavljena” da se ne bi „izazivao animozitet prema našim bivšim saveznicima u ratu” i otkrila neka od loših namera u partizansko-četničkom sučeljavanju ili narušavala ideološka simetrija o „podjednakom stradanju”.

Pojedinačno „meko bombardovanje” hrvatskih i bosanskih gradova od kraja 1944. godine svakako je izvođeno i pod uticajem Vrhovnog štaba JA i stanovišta pojedinih rukovodećih partizanskih kadrova Slovenije i Hrvatske da je reč o industrijski razvijenim područjima koje je trebalo sačuvati za „izgradnju nove demokratske i federativne države”. Ovde treba izuzeti Zagreb, koji je 1945. godine bombardovan čak 11 puta, isto kao i industrijski razvijeni Maribor, koji je bombardovan takođe 11 puta, Rijeka 6 puta, Varaždin i Ljubljana po 3 puta, Doboj 2 puta i još 37 neidentifikovanih mesta i objekata, uglavnom na teritoriji severozapadnog dela Jugoslavije, kao pomoć jedinicama JA za konačno oslobođenje zemlje.

Međutim, termin „meko bombardovanje” ne može se uopštavati za celo područje NDH ili za Sloveniju. Istina je, najveća razaranja prema veličini grada i broju stanovnika, doživela je Podgorica, pa Leskovac, pa i Beograd. Ali ne može se zapostaviti činjenica da je isto takvo razaranje doživio Zadar, gde je gotovo polovina grada bila u ruševinama, s mnogobrojnim žrtvama, zatim Split, pa i Slavonski Brod, koji je sistematski i nemilosrdno bombardovan čak 16 puta. To što ljudskih žrtava nije bilo u velikom broju, po izvorima iz ustaške štampe „više od nekoliko stotina”, treba zahvaliti što je posle prvih bombardovanja izvršena masovna evakuacija stanovništva iz grada u okolna sela. Isto se to odnosi i na Osijek, Bihać i Sarajevo, te na neka druga manja mesta. Zagreb i njegova uža okolina bombardovani su, samo po američkim izvorima, 20 puta, a civilnih žrtava je bilo oko 1.000. Ništa manje nije stradao Maribor, koji je bombardovan, prema američkim izvorima, 19 puta!

I na kraju treba reći da se stanovništvo u većim bombardovanim mestima, prilikom konačnog oslobođenja, brzo prilagodilo promenjenoj taktici u ratnoj propagandi koja nastupa od kraja 1944. godine. Valjda je i zbog toga „zagrebačko građanstvo” dočekalo nove oslobodiocce početkom maja 1945. godine, među kojima su bili i oboreni saveznički piloti, „sa velikim ushićenjem i radošću”, jezuitski prilagođeno novostvorenoj realnosti. Otuda toliko izveštačene i lažne histerije, za razliku od spontanog oduševljenja masovno iskazanog „oslobodiocima u aprilu 1941. godine”. Posledice takvog prilagođavanja i politika nacionalnog pomirenja biće pogubne kako u svakodnevnom životu pojedinca tako i u odmeravanju snaga nacionalnih političkih elita sve do danas.¹

¹ Integralna verzija eseja koji je objavljen u listu *Politika*, 27. avgusta 1994, 15; 28. avgusta 1994, 12; i 3. septembra 1994, 17.